

רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק ב

ונחה עליו רוח ה' - כי מה' יהיה כל זה, אמר בתחילה רוח ה' ואחר כך פירש רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'. וחכמה הוא הדבר שילמדנו אדם וידענו ויהיה מזומן בכל עת, ובינה התבוננות האדם במה שלא למד ממה שלמד.⁸

אבן עזרא שמות לא ג

ואמלא אתו כמו: ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים לד, ט), וכתוב: ונחה עליו רוח ד' (ישעיהו יא, ב). ופירש מה היא רוח ד' והיא רוח חכמה ובינה (שם).⁹

החכמה היא הצורות האצורות באחרונות מוח הראש. ומלת תבונה גם בינה מגזרת בין, והיא הצורה העומדת בין צורת הדעת ובין צורת החכמה, כנגד הנקב האמצעי במוח הראש. כי החכמה כנגד הנקב האחרון, והדעת המתחברת בנקבי המוח על המצח מההרגשות. ובלשון ישמעאל קורין הדעת אלתיכ"ל, והתבונה אלפכר"ה, והחכמה אלחכמ"ה.¹⁰

והנה בצלאל היה מלא כל חכמה בחשבון, ומדות, וערכים, ומלאכת שמים וחכמת התולדות, וסוד הנשמה. והיה לו יתרון על כל אנשי דורו, שהיה יודע כל מלאכה, כי רבים חכמי לב לא ידעו אפילו מלאכה אחת, על כן כתוב ובכל מלאכה בו"ו.... והנה פירוש ובכל מלאכה (שמות לא ג) לחשוב מחשבות.¹¹

ובלב כל חכם לב. לעשות מלאכה, כי גם זה ימצא בתולדת האדם, שיוציא מלבו דברים עמוקים במלאכת המידות, והוא לא למד החכמה, ועתה יזכיר כל אשר יעשו.¹²

רד"ק בראשית פרק מט

כי ריח היין טוב כולל בעלי הריח... ואמר וחכך כיון הטוב (ש"ה ז'). ונאמר עליו זה כי השכליות יעמדו לו במקום החושיות, כמו שנאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה', והריחו ביראת ה', לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח, ושפט בצדק דלים וגוי' והכה ארץ בשבט פיו וגוי' (ישעיהו י"א).¹³

תשא. אך ראה דרשה אחרת על הפסוק בגמרא נדה ע ב: "מה יעשה אדם ויחכם? אמר להן: ירבה בישיבה, וימעט בסחורה. אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם! אלא: יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר: כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה".

⁸ מהמשכן, הבריאה והתורה, עברנו למלך המשיח שגם הוא התברך (יתברך) ב"שלוש אמהות" אלה וגם בעצה, גבורה ויראת ה'. לעניינינו, אומר רד"ק הבינה היא היכולת להבין דבר חדש, שלא למדתי, מדבר שכבר למדתי. החכמה והדעת בצד אחד והבינה בצד השני הגבוה יותר. וכן מפרש רלב"ג בתחילת פרק ב במשלי על הפסוק: "לְהַקְשִׁיב לְחֻמָּה אֲזַנְךָ תִּטֵּה לְבָבְךָ לְתַבּוּנָה - ואחר שתדע החכמה תטה לבך לדעת התבונה". אבל אבן עזרא במשלי פרק ח אומר: "שהדעת היא הנמצאת אחר החכמה והתבונה" (בהקשר עם ערמה ומזימה שזה עניין בפני עצמו, ראה שם), היינו חכמה ותבונה בצד אחד והדעת בצד השני הגבוה. ואם כל זה לא מספיק, בא רבי בחיי בן אשר בפירושו הסימבולי למצוות שבדברים פרק כב ואומר: "והגג הפרוש על הבית הוא החכמה". אחרי הכל - החכמה. אנחנו היינו אולי אומרים שהחכמה היא התשתית, הבסיס לכל.

⁹ רוח ה' או רוח אלהים, אומר אבן עזרא, הוא השילוב של שלושת התכונות: חכמה, בינה ודעת. או נאמר ההפך, מי שיש לו שלוש תכונות אלה הוא שזכה לרוח אלהים.

¹⁰ להבנת קטע זה באבן עזרא נעזרנו בידידנו דר' נחם אילן ששלח לנו את ההגדרות הבאות: "תכ"ל (הדעת) היא דימוי או רעיון (לא חשיבה מדויקת ולוגית). פכ"ה (תבונה) היא מחשבה, עיון, היסק, דעה, סברה. חכמה היא ידיעה". ולנו נראה שמיקום התכונות/חכמות השונות האלה לחלקים ומיקומים שונים במוח, מתאים בתפיסה הכללית למיפוי מח האדם במחקר המודרני, בו לכל תפקוד של המח יש אזור משלו. ועל כך יעידו החוקרים בתחום זה ונשמח לשמוע את חכמתם, תבונתם ועתם בנושא בכלל ובדברי אבן עזרא אלה בפרט. על"פ, לדעת אבן עזרא הדעת היא דווקא הרגש, הדבר הפחות מובנה.

¹¹ גם אחרי שלוש התכונות הנאצלות האלה, חכמה תבונה ודעת, מוסיפה התורה ומציינת שבצלאל גם ידע "כל מלאכה". וכדברי אבן עזרא בשמות לה לא: "הנה השם העיד כי הוא מלא חכמה ותבונה ודעת ותוספת עוד, שהוא חכם בכל מלאכה". ומהי עוד "כל מלאכה"? כל המתואר בשני הפסוקים הסמוכים: "וְלִחְשֹׁב מְחֻשְׁבֹת לְעֵשֶׂת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת: וּבַחֲרֹשֶׁת אֲבָן לְמִלֵּאת וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לְעֵשֹׂת בְּכָל מְלָאכָת מְחֻשְׁבֹת". המילים "ובכל מלאכה" יותר משהם סוגרות את פסוק לא הן מבווא לפסוקים לב-לג שאחריו ויש לכתוב נקודתיים לאחריהן: "ובכל מלאכה:". וכבר הרחבנו לדון על [בצלאל](#) בפרשה זו בשנה האחרת. מה שחשוב לנושא שלנו הוא שממלאכת המשכן למדנו את ערכה של המלאכה הבאה אחרי החכמה, התבונה והדעת. חכמת המשכן, תבונת המשכן, דעת המשכן - אין כאן. רק מלאכת המשכן, מלאכת מחשבת. העשייה, הוצאת הרעיון והתבנית אל הפועל.

¹² הרי לנו תכונה נוספת: חכמת הלב שנראה שהיא חכמה טבעית שאיננה באה בדרך הלימוד המסודר, מהלב ולא מהמוח הראש. תולדות האדם כאן הוא טבע האדם כמו שיש במקומות אחרים. אבל מלאכת המידות לא הבנו מה היא: מתמטיקה? הנדסה? גיאומטריה? במקור שנחם אילן הפנה אותנו אליו, הן באבן עזרא זה, ספרו של ישראל אפרת, הפילוסופיה היהודית בימי הביניים: מונחים ומושגים, תל אביב תשכ"ט, עמ' 139 הערה 4 שם הוא מעיר: "השווה את הרעיון האפלטוני שהמאתמטיקה היא המתווכת, או החוליה המקשרת בין המחשבה החושנית, או הסברה, או התפיסה החושנית, שנושא עניינם הוא התופעה; ובין המחשבה הצרופה, שנושא עניינה האידיאה. השמות בינה ותבונה משמשים אפוא כאן למאתמטיקה". קבלנו את המשולש הבא: חכמה=ידע, תבונה=חשיבה מתמטית, דעת= דימוי, רעיון, הרגשה.

¹³ אחרי כל ההבחנות האלה, חזרנו לפירוש רד"ק על תכונות המלך המשיח (בפירושו לברכת יעקב ליהודה בפרשת ויחי) ומצאנו את הדגש על "שלוש האמהות" כחשיבה שכלית אחת, כנגד החושיות, כנגד השפיטה שלא על פי שיקולים שכליים. כך גם מצאנו, בראייה

רבי בחיי בן אשר שמות פרק יח פסוק יא

מכל העם אנשי חיל. כל המידות שמוזכר והולך, והם: יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע, כולם הן בכלל "אנשי חיל" ... בוא וראה כמה כוח וגודל מעלות המידות. שלא נשתבחו הצדיקים והנביאים בתורה כגון נח ואברהם ויעקב וזולתם בתארי החכמה התבונה והדעת, כי אם בתארי המידות, נאמר בנח: (בראשית ו, ט) "איש צדיק תמים היה", ונאמר באברהם: (שם יז, א) "והיה תמים", וביעקב: (שם כה, כז) "איש תם", וכן במשה: (במדבר יב, ג) "ענו מאד". וכל זה להורות כי אין עיקר החכמה אלא יושר המידות, כשם שאין האילן עיקר אלא הפרי, וכן דרשו רז"ל (ברכות יז א): (תהלים קיא, י) "שכל טוב לכל עושיהם", לכל לומדיהם לא נאמר אלא לכל עושיהם.¹⁴

ויקרא רבה א טו

"ויקרא אל משה" - מכאן אמרו: כל תלמיד חכם¹⁵ שאין בו דעת, נבלה טובה הימנו. תדע לך שכן, צא ולמד ממשה, אבי החכמה, אבי הנביאים, שהוציא ישראל ממצרים ועל ידו נעשו כמה נסים במצרים ... ועלה לשמי מרום והוריד תורה מן השמים, ונתעסק במלאכת המשכן, ולא נכנס לפני לפנים עד שקרא לו, שנאמר "ויקרא אל משה".¹⁶

פרי במדבר פרשת נשא פיסקא מא

"ויחונך" - בדעת ובבינה ובהשכל ובמוסר ובחכמה.¹⁷

שבת שלום
מחלקי המים

שנייה, בפתיחה של רבי בחיי בן אשר לפירושו לפרשת ראה בספר דברים: "ושיתקרבו אל מדת הזריזות, והוא שמוכיח ומזהיר בנמלה: (משלי ו, ו) "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם" ... ואמר: (משלי ו, ז) "אשר אין לה קצין שוטר ומושל", הכוונה בזה שאין לה שכל כלל, שכל מה שהיא עושה אינו מכח השכל אלא מכח הטבע בלבד, ומפני שהשכל יש לו שלשה שמות, והם: חכמה, תבונה, ודעת, ואינן מיוחסין כי אם במין האדם לבדו, ושלשתן מין אחד". אדם בכח שכלו צריך לעשות מה שהנמלה עושה בטבעה. אבל לעניינינו "שלושתם מין אחד" - חכמה, תבונה, דעת, המייחסים את מין האדם. ההבדלים הפנימיים ביניהם, בטלים מול הראייה החיצונית בהשוואה עם בעלי חיים אחרים (רבינו בחיי) ובהשוואה עם אנשים שפועלים בגישה חושית ולא רציונאלית (רד"ק). זו אולי קולה של החשיבה הפילוסופית הרציונאלית של הראשונים בעלי ספרות המחשבה והמוסר בספרד ופרובאנס במאות 12-13.

¹⁴ נראה שהפעם, בלי כוונה, נתפסנו לרבי בחיי בן אשר ומגוון דבריו על החכמה התבונה והדעת, משקף לא רק את רב-גוניות הנושא, כי אם גם את רב-גוניות אישיותו (רבי בחיי בן אשר נולד בספרד בשנת ה"א ט"ו (1255) למשפחת הרבנים המפורסמת אבן חלוה (יש להבדיל אותו מרבנו בחיי בן יוסף אבן פקודה בעל 'חובות הלבבות', שקדם לו בכמאתיים שנה). היה תלמידו של הרשב"א בברצלונה) - מתוך פרויקט השו"ת. האבות לא מוכתרים בחכמה בינה ודעת כי אם ביושר המידות. ראה דברינו [ספר הישר](#) בפרשת יוחי.

¹⁵ ובנסאות אחרים: תלמיד חכמים שיש אומרים שהוא הנוסח הארצישראלי, הירושלמי.

¹⁶ כאן דעת היא בהחלט בשיטת רבי בחיי לעיל, היינו מידה התנהגותית. ועיין אפשר לומר שמתוך "שלוש האמהות", חכמה ותבונה, בסיס הידע ויכולת ההסקה והלימוד הם צד אחד. והעת, השימוש הנכון בהם, הוא הקומה העליונה. כמאמר אבן עזרא במשלי פרק ח שהבאנו לעיל: "שהדעת היא הנמצאת אחר החכמה והתבונה". ראה דברינו דעה חסרת מה קנית - דעה קנית מה חסרת בפרשת ויקרא.

¹⁷ "שלוש האמהות" צריכות השלמה של "השכל" ושל "מוסר". ראה דברינו [ברכת כהנים](#) בפרשת נשא.